

ANNA PALUCH*

KILKA UWAG KRYTYCZNYCH O ZASADACH ODPOWIEDZIALNOŚCI ZAPISOBIERCÓW WINDYKACYJNYCH I OBDAROWANYCH ZA ZACHOWEK**

Jedną z regulacji polskiego prawa spadkowego wymagających pogłębionej refleksji są zasady odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych oraz obdarowanych przez spadkodawcę za zachówek. Sposób ukształtowania tych zasad przez ustawodawcę jest bowiem daleki od ideału, negatywnie wpływając zarówno na pozycję uprawnionego do zachowku, jak i na pozycję spadkobiercy, na którego w sposób niezasadny nałożony został główny ciężar związany z koniecznością zaspokojenia roszczenia o zachówek.

Tytułem przypomnienia wskazać należy, że konstruując odpowiedzialność za zachówek, przewidziano w art. 999¹ § 1 k.c. odpowiedzialność zapisobiercy windykacyjnego, która ma charakter subsydiarny względem odpowiedzialności spadkobiercy (zapisobierca windykacyjny zobowiązany jest do zapłaty¹ zachowku, je-

* Autorka jest doktorantką na Wydziale Prawa i Administracji UJ oraz aplikantem adwokackim w Krakowskiej Izbie Adwokackiej.

** Niniejszy artykuł stanowi rozszerzoną wersję mojego referatu *Zasady odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych i obdarowanych za zachówek z perspektywy spadkobiercy — uwagi krytyczne*, wygłoszonego przeze mnie 13 maja 2016 r. we Wrocławiu podczas międzynarodowej konferencji naukowej „Unijne i krajowe prawa spadkowe. Zalety, wykładnia, wątpliwości, wady”, organizowanej przez Instytut Prawa Cywilnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Centrum Badań Problemów Prawnych i Ekonomicznych Komunikacji Elektronicznej, we współpracy ze Studenckim Kołem Naukowym Blok Prawa Komputerowego oraz Studenckim Kołem Naukowym Audiatur.

¹ Art. 999¹ § 1 k.c. posługuje się pojęciem „uzupełnienie” zachowku, co błędnie sugeruje, że przepis ten ma zastosowanie jedynie w sytuacjach, kiedy uprawniony otrzymał od spadkobiercy część należnego mu zachowku, a nie może otrzymać pozostałej części. Tymczasem nie budzi wątpliwości, że zapisobierca windykacyjny zobowiązany jest do zapłaty całości zachowku, jeśli uprawniony nie może otrzymać od spadkobiercy żadnej części

żeli uprawniony nie może otrzymać należnego mu zachowku od spadkobiercy), a w art. 1000 § 1 k.c. — odpowiedzialność obdarowanego, która ma charakter subsydiarny względem odpowiedzialności spadkobiercy i zapisobiercy windykacyjnego (obdarowany zobowiązany jest do zapłaty² zachowku, jeżeli uprawniony nie może otrzymać należnego mu zachowku od spadkobiercy lub zapisobiercy windykacyjnego). Odpowiedzialność za zachówek dotyczy jedynie takiego obdarowanego, który otrzymał od spadkodawcy darowiznę doliczoną do spadku. Na gruncie wyżej wskazanych przepisów mamy zatem do czynienia ze „schodkową” konstrukcją odpowiedzialności za zachówek: głównym dłużnikiem z tytułu zachowku jest spadkobierca, następnie odpowiada zapisobierca windykacyjny, a dopiero w ostatniej kolejności obdarowany, który otrzymał darowiznę doliczoną do spadku. Warto postawić pytanie, czy subsydiarny charakter odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych i osób obdarowanych za zachówek ma jakiegokolwiek uzasadnienie.

Odpowiedzialność za zachówek zapisobierców windykacyjnych jest naturalną konsekwencją faktu, że na mocy art. 1034¹–1034³ k.c. osoby te ponoszą odpowiedzialność za długi spadkowe. Zachówek jest jednym z długów spadkowych, co wprost wynika z art. 922 § 3 k.c. Subsydiarny charakter odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych za zachówek stanowi już jednak wyjątek od ogólnych zasad ich odpowiedzialności za długi spadkowe³, a co więcej — jest to jedyny tego rodzaju wyjątek, bowiem zachówek jest jedynym długiem spadkowym, za jaki zapisobiercy windykacyjni odpowiadają subsydiarnie⁴. Według ogólnych zasad zapisobiercy windykacyjni do chwili działu spadku ponoszą solidarną ze spadkobiercami odpowiedzialność za długi spadkowe, zaś od chwili działu spadku — proporcjonalnie do wartości otrzymanych przez nich przysporzeń (art. 1034¹ § 1 i art. 1034² k.c.). Wyjątkowy charakter odpowiedzialności za jeden z długów spadkowych, jakim jest zachówek, jest całkowicie niezrozumiały. Pozycja prawna zapisobiercy windykacyjnego względem uprawnionego do zachowku, podobnie jak pozycja prawna spadkobiercy, związana jest z otrzymaniem korzyści z chwilą śmierci spadkodawcy, na mocy dokonanego przez niego rozrządzenia *mortis causa*. Trudno wyjaśnić, dlaczego jeden z tych podmiotów (spadkobierca) ma być dłużnikiem głównym z tytułu zachowku, a drugi (zapisobierca windykacyjny) dłużnikiem

zachowku — B. Kordasiewicz (w:) *System prawa prywatnego*, t. 10, *Prawo spadkowe*, pod red. B. Kordasiewicza, Warszawa 2015, s. 1120, nb 172.

² Uwagi poczynione w przyp. 1 mają analogiczne zastosowanie do obowiązku zapłaty zachowku przez obdarowanego.

³ Jeszcze przed wprowadzeniem do polskiego prawa spadkowego instytucji zapisu windykacyjnego: P. Księżak: *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2010, s. 394; *idem*: *Zapis windykacyjny*, Warszawa 2012, s. 191–192; *idem*: *Odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych za zachówek*, Rejent 2012, nr 1, s. 37–38 i 53; E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 780, nb 170.

⁴ E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 780, nb 170; A. Doliwa: *Odpowiedzialność zapisobiercy windykacyjnego za długi spadkowe* (w:) *Egzekucja z majątku spadkowego. Ograniczona i nieograniczona odpowiedzialność za długi spadkowe*, pod red. M. Załuckiego, Warszawa 2016, s. 252; P. Księżak (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Spadki (art. 922–2088 KC)*, pod red. K. Osajdy, Warszawa 2013, s. 747, pkt 1.

subsidiarnym. Wydaje się, co jest zresztą szeroko zauważane w doktrynie, że ustawodawca w sposób bezrefleksyjny powielił w tym przypadku zasady odpowiedzialności obdarowanych za zachówek, nie biorąc pod uwagę, iż w przypadku obdarowanych sama ta odpowiedzialność ma charakter wyjątkowy, ponieważ co do zasady obdarowani za długi spadkowe nie odpowiadają⁵.

Jak wspomniano, osoby obdarowane przez spadkodawcę, nawet jeśli darowizna podlega doliczeniu do spadku, nie ponoszą odpowiedzialności za długi spadkowe. Ich odpowiedzialność za jeden z długów spadkowych, jakim jest zachówek, stanowi więc wyjątek od zasady. Motywem stojącym za wprowadzeniem do systemu prawa tego wyjątku jest podstawowa funkcja zachowku, czyli ochrona osób formalnie bliskich spadkodawcy przed zmierzającymi do ich pokrzywdzenia dokonanymi przez spadkodawcę czynnościami prawnymi. Ochrona ta odnosi się nie tylko do czynności *mortis causa* spadkodawcy, lecz także do dokonanych przez niego czynności *inter vivos*⁶. Takie założenie jest w pełni zasadne. Inaczej bowiem przez dokonywanie darowizn za życia spadkodawca mógłby w łatwy sposób obejść przepisy o zachowku, faktycznie pozbawiając uprawnionego możliwości zaspokojenia roszczenia o zachówek. Podnosi się, że celem ustanowienia odpowiedzialności obdarowanych za zachówek jest właśnie zapobieganie takiemu obejściu prawa przez spadkodawcę⁷. Podobny cel jest zresztą realizowany przez ustanowienie odpowiedzialności za zachówek zapisobierców windykacyjnych (w tym przypadku chodzi o zapobieżenie obejściu przepisów o zachowku przez dokonywanie zapisów windykacyjnych)⁸.

Subsidiarny charakter odpowiedzialności obdarowanych uzasadnia się na ogół ochroną skuteczności umowy po śmierci jednej z jej stron, zapewnieniem jej nienaruszalności. Fakt, że obdarowany pozostaje „na zewnątrz stosunków wynikających z dziedziczenia”⁹, w przeciwieństwie do uprawnionego do zachowku i spadkobiercy, prowadzić ma do przyjęcia, że do jego odpowiedzialności za jeden z długów spadkowych, jakim jest zachówek, może dojść jedynie w wyjątkowych sytuacjach¹⁰.

⁵ P. Księżak: *Zachówek...*, *op. cit.*, s. 394; *idem*: *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 37; *idem* (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, s. 747, pkt 1; A. Makowiec: *Rozważania na temat zapisu windykacyjnego i wprowadzenia do polskiego systemu prawnego darowizny na wypadek śmierci*, *Przegląd Prawno-Ekonomiczny* 2014, nr 1, s. 62; G. Wolak: *Odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych za długi spadkowe*, *cz. 2*, *Jurysta* 2015, nr 4, s. 20.

⁶ Z. Truszkiewicz: *Zachówek ze spadku obejmującego gospodarstwo rolne*, *Zeszyty Naukowe UJ* 1993, z. 148, s. 11–12; K. Smoter: *Zachówek jako ograniczenie swobody testowania*, *Państwo i Prawo* 2013, z. 9, s. 61–62.

⁷ P. Księżak: *Zachówek...*, *op. cit.*, s. 393; B. Kordasiewicz (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1119–1120, nb 172; W. Borysiak: *Ochrona członków rodziny spadkodawcy na tle historycznoprawnym oraz prawnoporównawczym*, *Zeszyty Prawnicze UKSW* 2008, z. 8.2, s. 156–157. Należy zwrócić uwagę, że temu samemu celowi służy mechanizm doliczania do spadku na potrzeby obliczenia wysokości przysługującego uprawnionemu zachowku dokonanych przez spadkodawcę darowizn oraz zapisów windykacyjnych — art. 993 i n. k.c.

⁸ B. Kordasiewicz (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1120, nb 172; A. Doliwa: *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 248; K. Osajda: *Przedmiot zapisu windykacyjnego i odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych za długi spadkowe oraz zachowki*, *Monitor Prawniczy* 2012, nr 3, s. 133.

⁹ P. Księżak: *Zachówek...*, *op. cit.*, s. 393.

¹⁰ *Ibidem*.

Takie rozumowanie nie jest jednak przekonujące. Po pierwsze, roszczenie o zachowek skierowane do obdarowanego konstrukcyjnie w żaden sposób nie narusza zawartej pomiędzy obdarowanym a zmarłym darczyńcą umowy darowizny. Umowa ta pozostaje w pełni ważna i skuteczna. Roszczenie takie nie wkracza także w nabyte na mocy tej umowy prawo własności, gdyż obdarowany nie musi przenosić tego prawa na uprawnionego do zachowku¹¹. Przewidziana w art. 1000 § 3 k.c. możliwość zwolnienia się od obowiązku zapłaty sumy potrzebnej do uzupełnienia zachowku przez wydanie przedmiotu darowizny stanowi jedynie tzw. *facultas alternativa* i to od swobodnej decyzji obdarowanego zależy, czy z takiej możliwości skorzysta¹². Wynika z tego, że ochrona skuteczności dokonanych przez spadkodawcę czynności *inter vivos* w istocie nie stanowi żadnego uzasadnienia dla subsydiarnego charakteru odpowiedzialności obdarowanych za zachowek. Tym bardziej nie sposób znaleźć uzasadnienie dla subsydiarnego charakteru odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych za zachowek, skoro podmioty te otrzymują od spadkodawcy korzyści na wypadek śmierci — tak samo jak spadkobiercy. Co więcej, skoro zasadą jest doliczanie do spadku darowizn i zapisów windykacyjnych (a w przypadku tych ostatnich brak jest nawet wyjątków od tej zasady) na potrzeby obliczania substratu zachowku, to niepojęte jest, czemu beneficjenci tych korzyści mają nie ponosić odpowiedzialności za zachowek na równi ze spadkobiercami. Przecież to właśnie oni otrzymali od spadkodawcy faktyczne, materialne przysporzenia, i to w dodatku kosztem spadkobiercy, który został tych przysporzeń pozbawiony właśnie z uwagi na fakt, że były one przedmiotem zapisu windykacyjnego bądź darowizny dokonanej jeszcze za życia spadkodawcy.

W doktrynie subsydiarny charakter odpowiedzialności obdarowanych za zachowek nie podlegał jak dotąd krytyce, podczas gdy rozwiązanie polegające na wprowadzeniu subsydiarnej odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych za zachowek jest szeroko krytykowane. Z reguły podnosi się, że prowadzi ono, wbrew zamierzeniu ustawodawcy, do nieuzasadnionego pogorszenia sytuacji uprawnionego do zachowku¹³. Uprawniony do zachowku może bowiem wystąpić z roszczeniem do zapisobiercy windykacyjnego dopiero, gdy nie uda mu się skutecznie uzyskać

¹¹ Odmienne K. Smoter: *Zachowek...*, *op. cit.*, s. 61–62, który twierdzi, że odpowiedzialność obdarowanego za zachowek pośrednio ingeruje w nabyte na podstawie umowy darowizny prawo własności.

¹² P. Książak: *Zachowek...*, *op. cit.*, s. 412–413; E. Skowrońska-Bocian: *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011, s. 221, pkt 11; J. Kremis (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, Warszawa 2013, s. 1692, nb 12; B. Kordasiewicz (w.): *System...*, *op. cit.*, s. 1126, nb 185. Co do ograniczeń, kiedy skorzystanie z upoważnienia przemiennego jest niemożliwe, zob. P. Książak: *Zachowek...*, *op. cit.*, s. 413–415.

¹³ E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak (w.): *System...*, *op. cit.*, s. 780–781, nb 172; E. Macierzyńska-Franaszczyk: *Wybrane problemy odpowiedzialności za długi spadkowe w prawie polskim — stan obecny i potrzeba zmian (w:) 50 lat kodeksu cywilnego. Perspektywy rekodyfikacji*, pod red. P. Steca, M. Załuckiego, Warszawa 2015, s. 427; O. Nowak: *Zakres odpowiedzialności zapisobiercy windykacyjnego za zachowek — uwagi de lege lata i de lege ferenda (w:) 50 lat kodeksu cywilnego oraz kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, pod red. K.A. Dadańskiej, A. Tomczyk, Szczecin 2014, s. 132; P. Książak: *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 37–38; A. Makowiec: *Rozważania...*, *op. cit.*, s. 62–63.

zaspokojenia tego roszczenia od spadkobiercy. Wydłuża to oczywiście czas zaspokojenia roszczenia o zachówek¹⁴. W dodatku, jako że zapisobierca windykacyjny na mocy art. 999¹ § 1 zd. 2 k.c. odpowiada za zachówek tylko w granicach wzbogacenia będącego skutkiem zapisu windykacyjnego (a nie w granicach wartości przedmiotu zapisu windykacyjnego), a wartość wzbogacenia ustalać należy w świetle art. 316 § 1 k.p.c. na moment zamknięcia rozprawy, to w konsekwencji wzbogacenie to w momencie wydania wyroku zasądającego może nie starczać na pokrycie zachowku¹⁵.

Powyższym uwagom nie sposób odmówić słuszności. Co więcej, uwagi te (co z reguły nie jest dostrzegane) w równym stopniu odnieść można do subsydiarnego charakteru odpowiedzialności obdarowanych za zachówek. Warto także zwrócić uwagę na jeszcze jeden mankament obecnej regulacji dotyczącej odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych i osób obdarowanych za zachówek, a mianowicie na terminy przedawnienia roszczeń o zachówek. Otóż zgodnie z art. 1007 § 1 k.c. roszczenia uprawnionego z tytułu zachowku przedawniają się z upływem lat pięciu od ogłoszenia testamentu. Z kolei zgodnie z art. 1007 § 2 k.c. roszczenie przeciwko osobie obowiązanej do uzupełnienia zachowku z tytułu otrzymanych od spadkodawcy zapisu windykacyjnego lub darowizny przedawnia się z upływem lat pięciu od otwarcia spadku. Termin przedawnienia w obu przypadkach wynosi pięć lat, jednak przedawnienie roszczenia o zachówek względem spadkobiercy rozpoczyna swój bieg z chwilą ogłoszenia testamentu, a względem zapisobiercy windykacyjnego i obdarowanego — z chwilą otwarcia spadku. W praktyce więc zawsze roszczenie z tytułu zachowku względem zapisobiercy windykacyjnego lub obdarowanego ulega przedawnieniu wcześniej niż roszczenie z tytułu zachowku względem spadkobiercy, bowiem otwarcie spadku następuje zawsze wcześniej niż ogłoszenie testamentu¹⁶. Zarazem przesłanką konieczną skutecznego domagania się zapłaty zachowku od zapisobiercy windykacyjnego lub obdarowanego jest brak możliwości uzyskania zachowku od spadkobiercy. W świetle powyższego, w razie braku dobrowolnej zapłaty zachowku przez spadkobiercę uprawniony powinien więc wystąpić przeciwko niemu z powództwem o zapłatę zachowku, następnie z wnioskiem o wszczęcie egzekucji i dopiero gdy okaże się, że egzekucja jest bezskuteczna albo że uprawniony może dochodzić od spadkobiercy jedynie części należnego mu zachowku (np. dlatego, że spadkobierca przyjął spadek z dobrodziejstwem inwentarza, a czynna wartość spadku ustalona w wykazie lub spisie inwentarza nie wystarcza na pokrycie zachowku, albo dlatego, że spadkobierca sam jest uprawniony do zachowku, a nadwyżka przekraczająca jego własny zachówek nie wystarcza na po-

¹⁴ O. Nowak: *Zakres...*, *op. cit.*, s. 133–134.

¹⁵ E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 782, nb 176–177; O. Nowak: *Zakres...*, *op. cit.*, s. 133–134; P. Książak: *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 41–42.

¹⁶ A. Kidyba, E. Niezbecka (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. IV, *Spadki*, pod red. A. Kidyby, wyd. 4, komentarz do art. 1007 k.c., pkt 11, 2015, SIPLEX; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, pod red. J. Gudowskiego, Warszawa 2017, s. 292, pkt 11.

krycie zachowku uprawnionego), może on dochodzić zapłaty całości lub uzupełnienia zachowku od zapisobiercy windykacyjnego lub obdarowanego. Jeśli występują zarówno zapisobiercy windykacyjni, jak i obdarowani, to aby skutecznie dochodzić roszczenia o zachówek od obdarowanego, należy następnie ten sam schemat postępowania powtórzyć względem zapisobiercy windykacyjnego. Nietrudno zauważyć, że może się to okazać niemożliwe w ciągu pięciu lat od otwarcia spadku, także z przyczyn od uprawnionego niezależnych. Może więc zdarzyć się tak, że zanim okaże się, iż uprawniony nie może uzyskać zachowku od spadkobiercy, jego roszczenie o zachówek względem zapisobiercy windykacyjnego lub obdarowanego ulegnie już przedawnieniu. Wydaje się przy tym, że nie jest możliwe wytoczenie powództwa o zapłatę zachowku od razu przeciwko zapisobiercy windykacyjnemu lub obdarowanemu i jednocześnie złożenie wniosku o zawieszenie postępowania na podstawie art. 177 § 1 pkt 1 k.p.c. do czasu prawomocnego zakończenia postępowania o zapłatę zachowku przeciwko spadkobiercy. Do takiego zawieszenia nie ma podstaw — postępowanie przeciwko spadkobiercy nie jest prejudycjalne względem postępowania przeciwko zapisobiercy windykacyjnemu lub obdarowanemu. Okolicznością prejudycjalną nie jest bowiem to, czy powództwo o zapłatę zachowku przeciwko spadkobiercy zostanie uwzględnione czy oddalone, ale to, czy uprawniony będzie mógł uzyskać od spadkobiercy należny mu zachówek. Zatem to dopiero rezultat postępowania egzekucyjnego przeciwko spadkobiercy warunkować będzie zasadność powództwa o zapłatę zachowku przeciwko zapisobiercy windykacyjnemu lub obdarowanemu. Regulacje związane z przedawnieniem roszczenia o zachówek i różne zdarzenia, od których bierze początek bieg przedawnienia roszczeń wobec poszczególnych zobowiązanych, powodują więc, że uprawniony może nie mieć możliwości skutecznego dochodzenia zachowku od żadnego z tych podmiotów¹⁷.

W pełni zdając sobie sprawę z negatywnych dla uprawnionych do zachowku skutków regulacji przewidujących subsydiarną odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych i osób obdarowanych za zachówek, należy jednak również dostrzec pomijane na ogół konsekwencje, jakie subsydiarny charakter tej odpowiedzialności rodzi dla spadkobierców¹⁸. Tymczasem również (a może przede wszystkim) dla spadkobierców jest to rozwiązanie nadmiernie krzywdzące.

Na potrzeby obliczenia przysługującego uprawnionemu zachowku dolicza się do spadku wszystkie zapisy windykacyjne (art. 993 k.c.)¹⁹ oraz darowizny z wyjąt-

¹⁷ B. Kordasiewicz (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1118–1119, nb 171. Autor przyjmuje, jak się wydaje, że czynności podejmowane wobec spadkobiercy przerywają także bieg przedawnienia wobec zapisobiercy windykacyjnego i obdarowanego. Ze względów celowościowych taka wykładnia jest jak najbardziej słuszna, ale brak dla niej oparcia w przepisach.

¹⁸ Por. A. Makowiec: *Rozważania...*, *op. cit.*, s. 62 (autorka wskazuje, że „[...] zapisobierca windykacyjny wobec wierzycieli z tytułu odpowiedzialności za zachówek pozostaje w korzystniejszej sytuacji niż spadkobierca”); E. Macierzyńska-Franaszczyk: *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 427 (autorka zauważa, że konsekwencją obecnej regulacji jest „kumulacja roszczeń w majątkach spadkobierców”).

¹⁹ W tym kontekście warto zwrócić uwagę na błąd ustawodawcy, który w art. 999¹ § 1 k.c. przewiduje odpowiedzialność za zachówek osoby, na rzecz której został uczyniony zapis windykacyjny **doliczony do spadku**. Jest

kiem enumeratywnie wymienionych (art. 994 § 1–3 k.c.). Prowadzi to do zwiększenia się substratu zachowku, a co za tym idzie — wysokości roszczenia o zachówek. Roszczenie to może przekroczyć czystą wartość spadku, a także powstać nawet wtedy, gdy w masie spadkowej w ogóle brak będzie jakichkolwiek aktywów (w takim wypadku roszczenie o zachówek wynikać będzie właśnie z doliczenia do spadku zapisów windykacyjnych i darowizn²⁰). W takich sytuacjach spadkobierca, będący dłużnikiem głównym z tytułu zachowku, jeśli nie przyjął spadku z dobrodziejstwem inwentarza, a posiada własne środki pozwalające na zaspokojenie roszczenia o zachówek, musi sam zaspokoić to roszczenie²¹. Odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych, podobnie jak obdarowanych, aktualizuje się bowiem bardzo rzadko²², a w razie przyjęcia spadku wprost przypadki takie wystąpią już zupełnie wyjątkowo. Wynika to z faktu, że zgodnie z utrwalonym poglądem dla przyjęcia, iż uprawniony „nie może otrzymać należnego mu zachowku” od spadkobiercy przyjmującego spadek wprost, nie wystarcza, że wartość aktywów spadku nie pozwala na jego pokrycie, ale konieczne jest, by spadkobierca taki w ogóle nie był w stanie spłacić wierzytelności z tytułu zachowku, również z własnych środków pieniężnych²³. Taka wykładnia jest logiczną konsekwencją regulacji zawartej w art. 1030 zd. 2 k.c., przewidującym odpowiedzialność spadkobiercy za długi spadkowe z całego jego majątku od chwili przyjęcia spadku. Całość regulacji prowadzić może do powstania sytuacji, w której spadkobierca, mimo braku wystarczającej liczby aktywów wchodzących w skład spadku, a nawet w razie zupełnego braku takich aktywów, spłacić musi uprawnionego do zachowku z własnych środków pieniężnych, podczas gdy odpowiedzialność zapisobiercy windykacyjnego oraz obdarowanego przez spadkodawcę ciągle pozostaje niezaktualizowana, mimo że to właśnie wskutek doliczenia do spadku zapisów windykacyjnych i darowizn wysokość roszczenia o zachówek wzrosła²⁴. Jedyne ograniczenie odpowiedzialności spadkobiercy za zachówek przewiduje w takim przypadku art. 999 k.c., ograniczający tę odpowiedzialność do nadwyżki przekraczającej zachówek przysługujący samemu spadkobiercy. Ma ono jednak oczywiście zastosowanie tylko w tych sytuacjach, gdy spadkobierca sam jest uprawniony do zachowku. Jeśli tak nie jest, to jego odpowiedzialność za zachówek w razie przyjęcia spadku wprost jest zupełnie nieograniczona.

Spadkobierca ma oczywiście możliwość przyjęcia spadku z dobrodziejstwem inwentarza i ograniczenia w ten sposób swojej odpowiedzialności za długi spadko-

to niepotrzebne *superfluum*, sugerujące, że istnieją zapisy windykacyjne, które nie podlegają doliczeniu do spadku — J. Ciszewski, J. Knabe (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. J. Ciszewskiego, wyd. 2, 2014, komentarz do art. 999¹ k.c., pkt 2, SIP LEX; B. Kordasiewicz (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1088, nb 104.

²⁰ E. Skowrońska: *Odpowiedzialność spadkobierców za zachówek w polskim prawie spadkowym*, *Nowe Prawo* 1981, nr 1, s. 6–7 (autorka odnosi się oczywiście jedynie do doliczenia darowizn, ponieważ w chwili powstania tekstu zapis windykacyjny nie istniał w polskim porządku prawnym).

²¹ E. Macierzyńska-Franaszczyk: *Odpowiedzialność za długi spadkowe*, Warszawa 2014, s. 177.

²² B. Kordasiewicz (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1119, nb 172.

²³ E. Skowrońska-Bocian: *Komentarz...*, *op. cit.*, s. 220, pkt 2.

²⁴ P. Księżak: *Zachówek...*, *op. cit.*, s. 393–394.

we (w tym za zachówek) do wartości ustalonego w wykazie inwentarza albo spisie inwentarza stanu czynnego spadku, jednak skorzystanie z tej możliwości nie zawsze niweluje nadmierne obciążenie spadkobiercy związane z koniecznością zapłaty zachowku. Jeśli bowiem w masie spadkowej występują wartościowe aktywa, ale są to aktywa niepieniężne, to spadkobierca musi albo zaspokoić roszczenie o zachówek z własnych środków pieniężnych, albo spieniężyć spadek, aby uzyskać środki konieczne do zaspokojenia roszczenia o zachówek. Nie wymaga szerszego uzasadnienia, że w konkretnym przypadku (szczególnie w przypadku wartościowych aktywów trudno zbywalnych) może to być bardzo utrudnione. Dlatego też niedawna zmiana art. 1015 § 2 k.c. odwracająca działanie fikcji prawnej w razie braku oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku nie rozwiązuje problemu odpowiedzialności za zachówek (ani odpowiedzialności za długi spadkowe w ogóle) w całości.

Ponadto w razie zaspokojenia roszczenia o zachówek spadkobiercy nie przysługuje wobec zapisobiercy windykacyjnego²⁵, a także wobec obdarowanego²⁶ żadne roszczenie regresowe. Wyraźnie widać więc, że subsydiarny charakter odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych i osób obdarowanych powoduje, iż cały ciężar związany z koniecznością zaspokojenia roszczenia o zachówek przerzucony jest na spadkobiercę²⁷, podczas gdy inne podmioty, które również otrzymały od spadkodawcy korzyści, w większości przypadków pozostaną wolne od odpowiedzialności.

Warto także zauważyć, że zgodnie z art. 1003–1006 k.c. spadkobierca zobowiązany do wypłaty zachowku może żądać odpowiedniego zmniejszenia zapisów zwykłych i poleceń. Jeśli spadkobierca zobowiązany do wypłaty zachowku sam jest uprawniony do zachowku, może żądać zmniejszenia zapisów i poleceń w takim stopniu, by pozostał mu jego własny zachówek. Regulacja ta pozwala na proporcjo-

²⁵ E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 787–788, nb 189. Autorzy uważają, że takie roszczenie stałoby w sprzeczności z zasadą subsydiarności. Tak też J. Ciszewski, J. Knabe (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, komentarz do art. 999¹ k.c., pkt 10, SIP LEX. Z zapatrywaniem tym należy się zgodzić. Wskazane w art. 1034¹ § 2 k.c. zasady rozliczeń między spadkobiercami i zapisobiercami windykacyjnymi stosuje się w ramach solidarnej odpowiedzialności tych podmiotów za długi spadkowe, co wynika z wykładni systemowej (tj. z usytuowania omawianego przepisu — bezpośrednio po art. 1034¹ § 1 k.c., który statuuje solidarną odpowiedzialność spadkobierców i zapisobierców windykacyjnych za długi spadkowe do chwili działu spadku). Przepis ten nie ma więc zastosowania do rozliczeń z tytułu zaspokojenia roszczenia o zachówek. Zarazem brak jest odrębnego przepisu przewidującego zasady rozliczeń pomiędzy spadkobiercami a zapisobiercami windykacyjnymi w zakresie zaspokojenia roszczenia o zachówek. W braku takiego wyraźnego przepisu przyjęcie, że spadkobiercom przysługuje w tym zakresie roszczenie regresowe do zapisobierców windykacyjnych, nie jest uzasadnione, bowiem takie roszczenie regresowe nie wynika z zasady subsydiarności, a wręcz jest sprzeczne z jej istotą. Kwestia ta jest jednak dyskusyjna. W doktrynie pogląd o przysługiwaniu spadkobiercom, którzy zaspokoiili roszczenie o zachówek, roszczenia regresowego wobec zapisobierców windykacyjnych wyrazili P. Księżak (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, s. 751, pkt 21 (jak się wydaje, autor opowiada się za analogicznym zastosowaniem art. 1034¹ § 2 k.c. — por. *ibidem*, s. 751, pkt 20) oraz G. Wolak: *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 25 (autor zwraca jednak uwagę na powstanie w ten sposób sytuacji, w której dłużnikowi głównemu przysługuje roszczenie regresowe od dłużnika subsydiarnego, i wskazuje, że wobec powyższego przyjęcie, iż takie roszczenie regresowe spadkobiercom przysługuje, nie jest rozwiązaniem „wolnym od mankamentów”).

²⁶ P. Księżak: *Zachówek...*, *op. cit.*, s. 394.

²⁷ *Ibidem*, s. 393.

nalne rozłożenie ciężaru związanego z koniecznością zaspokojenia roszczeń o zachówek pomiędzy podmioty, które otrzymały majątkowe korzyści od spadkodawcy. Pozycję prawną dłużnika zajmuje nadal jedynie spadkobierca, a jego roszczenie o zmniejszenie zapisów i poleceń ma wymiar czysto ekonomiczny, niemniej roszczenie to pozwala na zminimalizowanie dotkliwych dla spadkobiercy skutków związanych z koniecznością zapłaty zachowku przez ekonomiczne obciążenie zapisobierców zwykłych i beneficjentów poleceń²⁸. Ustawodawca daje więc wyraz słusznemu przekonaniu, że także i inne osoby poza spadkobiercą, jeśli otrzymały od spadkodawcy jakieś korzyści materialne, powinny partycypować w zaspokojeniu roszczeń z tytułu zapłaty zachowku. W świetle tej regulacji, nakładającej na zapisobierców zwykłych i beneficjentów poleceń ekonomiczne obciążenie z tytułu zachowku, tym bardziej niezrozumiałe pozostaje, dlaczego odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych i obdarowanych aktualizuje się dopiero subsydiarnie, a w dodatku spadkobiercy nie przysługuje względem tych podmiotów żadne roszczenie regresowe²⁹.

Subsydiarny charakter odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych oraz obdarowanych, a w konsekwencji pozycja spadkobiercy jako głównego dłużnika z tytułu zachowku nie znajdują żadnego aksjologicznego uzasadnienia. W szczególności uzasadnieniem takim nie jest odpowiedzialność spadkobiercy za długi spadkowe w ogólności. Jako podstawę przypisania spadkobiercom generalnej odpowiedzialności za długi spadkowe wskazuje się zasadę sukcesji uniwersalnej³⁰. Na płaszczyźnie normatywnej znajduje to wyraz w art. 922 § 1 oraz art. 1030 k.c. Następstwo prawne pod tytułem ogólnym, jakie staje się udziałem spadkobiercy, oznacza wejście w sytuację prawną spadkodawcy również w zakresie ciężących na nim obowiązków majątkowych niewygasających z chwilą śmierci³¹ (oczywiście z przysługującą spadkobiercy możliwością ograniczenia odpowiedzialności przez przyjęcie spadku z dobrodziejstwem inwentarza). Takie uzasadnienie przypisania spadkobiercy odpowiedzialności za długi spadkowe dotyczyć może jednak tylko dziedziczonych przez niego długów spadkodawcy. Zachówek nie jest zaś takim długiem. Jest to dług spadkowy, ale dług nienależący do spadku. Źródłem długu z tytułu zachowku nie jest stosunek prawny wiążący spadkodawcę, ale przepis prawa regulujący skutki prawne śmierci spadkodawcy w razie braku dojścia do dziedziczenia osób, które dziedziczyłyby po nim z mocy ustawy³². Jest to więc od

²⁸ B. Kordasiewicz (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 1107, nb 146.

²⁹ Zob. jednak przyp. 25 i wskazane tam poglądy odmienne co do przysługiwania spadkobiercom, którzy zaspokoiili roszczenie o zachówek, roszczenia regresowego wobec zapisobierców windykacyjnych.

³⁰ M. Pazdan (w:) *Kodeks cywilny*, t. II, *Komentarz do artykułów 450–1088*, pod red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 2009, s. 1149, nb 2. O poglądzie tym wspomina E. Macierzyńska-Franaszczyk: *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 49–50.

³¹ Por. E. Macierzyńska-Franaszczyk: *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 41–43 (autorka wskazuje na konieczność powiązania faktu następstwa *mortis causa* z odpowiedzialnością za długi spadkowe wynikające ze stosunków prawnych wiążących spadkodawcę).

³² *Ibidem*, s. 52; E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 669–670, nb 28.

samego początku jego powstania dług własny spadkobiercy. Zasada sukcesji uniwersalnej nie daje się więc zastosować do uzasadnienia obarczenia ciężarem wynikającym z zachowku tylko i wyłącznie spadkobiercy. Podstawą rozkładającą ciężar długu wynikającego z zachowku jest jedynie regulacja normatywna³³. Z powyższego wynika, że tylko od ustawodawcy zależy, w jaki sposób ukształtuje on odpowiedzialność za zachówek, a ogólne zasady prawa spadkowego, takie jak wspomniana zasada sukcesji uniwersalnej, nie stanowią w tym zakresie ograniczenia nakazującego obciążenie tym długiem w pierwszej kolejności spadkobiercy.

Obecna regulacja w sposób nieuzasadniony nakłada ciężar zapłaty zachowku niemal w całości na spadkobiercę. Ciężar odpowiedzialności za zachówek powinien tymczasem być równomiernie rozłożony na wszystkie osoby, które otrzymały od spadkodawcy korzyści za życia lub na wypadek śmierci³⁴. Aby tak się stało, należy więc przez wykreślenie art. 999¹ k.c. zrezygnować z wyjątkowego charakteru odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych za zachówek względem ogólnych zasad ich odpowiedzialności za długi spadkowe³⁵. Zasady odpowiedzialności obdarowanych powinny natomiast ulec zmianie w ten sposób, że za zachówek powinni oni odpowiadać w granicach wzbogacenia, ale solidarnie ze spadkobiercą, zaś ich wzajemne rozliczenia powinny następować proporcjonalnie do wartości przysporzeń. Oczywiście należałoby jednocześnie ujednoczyć bieg terminów przedawnienia roszczeń wobec wszystkich trzech kategorii podmiotów. Natomiast gdyby zdecydowano się na pozostanie przy dotychczasowych zasadach odpowiedzialności za zachówek, spadkobiercy, który spłacił uprawnionego do zachowku, powinno przysługiwać roszczenie regresowe do zapisobierców windykacyjnych oraz obdarowanych, proporcjonalne oczywiście do wartości ich wzbogacenia³⁶.

Zaprezentowane rozwiązanie chroniłoby zarówno spadkobiercę przed nadmiernym obciążeniem związanym z zapłatą zachowku, którego wartość wzrosła wskutek doliczenia do spadku zapisów windykacyjnych i darowizn, jak i polepszałoby sytuację uprawnionego do zachowku. W sposób oczywisty sytuacja wierzyciela jest lepsza, kiedy istnieje kilku dłużników odpowiedzialnych solidarnie, niż kiedy istnieje dłużnik główny oraz dłużnicy odpowiedzialni subsydiarnie. Zwiększa się bowiem szansa zaspokojenia roszczenia w krótszym czasie. Dokonanie odpowiednich zmian w obrębie zasad odpowiedzialności zapisobierców windykacyjnych i osób obdarowanych za zachówek jest zatem w pełni zasadne.

³³ E. Macierzyńska-Franaszczyk: *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 52, 53.

³⁴ Por. E. Macierzyńska-Franaszczyk: *Wybrane problemy...*, *op. cit.*, s. 427.

³⁵ Por. E. Skowrońska-Bocian, W. Borysiak (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 789, nb 190; O. Nowak: *Zakres...*, *op. cit.*, s. 134; P. Księżak: *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 53; G. Wolak: *Odpowiedzialność...*, *op. cit.*, s. 29.

³⁶ Co do zasadności przyznania spadkobiercy roszczeń regresowych wobec obdarowanych por. J. Kosik (w:) *System prawa cywilnego*, t. IV, *Prawo spadkowe*, pod red. J.S. Piątkowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 567; P. Księżak: *Zachówek...*, *op. cit.*, s. 394.

BIBLIOGRAFIA

- Borysiak W.: *Ochrona członków rodziny spadkodawcy na tle historycznoprawnym oraz prawnoporównawczym*, Zeszyty Prawnicze UKSW 2008, z. 8.2, s. 149–189.
- Ciszewski J., Knabe J. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. J. Ciszewskiego, wyd. 2, 2014, SIP LEX.
- Doliwa A.: *Odpowiedzialność zapisobiercy windykacyjnego za długi spadkowe (w:) Egzekucja z majątku spadkowego. Ograniczona i nieograniczona odpowiedzialność za długi spadkowe*, pod red. M. Załuckiego, Warszawa 2016.
- Kidyba A., Niezbecka E. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. IV, *Spadki*, pod red. A. Kidyby, wyd. 4, 2015, SIP LEX.
- Kordasiewicz B. (w.): *System prawa prywatnego*, t. 10, *Prawo spadkowe*, pod red. B. Kordasiewicza, Warszawa 2015.
- Kosik J. (w.): *System prawa cywilnego*, t. IV, *Prawo spadkowe*, pod red. J.S. Piątoskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Kremis J. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, Warszawa 2013.
- Księżak P.: *Zachówek w polskim prawie spadkowym*, Warszawa 2010.
- Księżak P.: *Odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych za zachówek*, Rejent 2012, nr 1, s. 35–53.
- Księżak P.: *Zapis windykacyjny*, Warszawa 2012.
- Księżak P. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. III, *Spadki (art. 922–2088 KC)*, pod red. K. Osajdy, Warszawa 2013.
- Macierzyńska-Franaszczyk E.: *Odpowiedzialność za długi spadkowe*, Warszawa 2014.
- Macierzyńska-Franaszczyk E.: *Wybrane problemy odpowiedzialności za długi spadkowe w prawie polskim — stan obecny i potrzeba zmian (w:) 50 lat kodeksu cywilnego. Perspektywy rekodyfikacji*, pod red. P. Steca, M. Załuckiego, Warszawa 2015.
- Makowiec A.: *Rozważania na temat zapisu windykacyjnego i wprowadzenia do polskiego systemu prawnego darowizny na wypadek śmierci*, Przegląd Prawno-Ekonomiczny 2014, nr 1, s. 44–67.
- Nowak O.: *Zakres odpowiedzialności zapisobiercy windykacyjnego za zachówek — uwagi de lege lata i de lege ferenda (w:) 50 lat kodeksu cywilnego oraz kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, pod red. K.A. Dadańskiej, A. Tomczyk, Szczecin 2014.
- Osajda K.: *Przedmiot zapisu windykacyjnego i odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych za długi spadkowe oraz zachówki*, Monitor Prawniczy 2012, nr 3, s. 127–134.
- Pazdan M. (w.): *Kodeks cywilny*, t. II, *Komentarz do artykułów 450–1088*, pod red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 2009.

- Skowrońska E.: *Odpowiedzialność spadkobierców za zachówek w polskim prawie spadkowym*, Nowe Prawo 1981, nr 1, s. 3–13.
- Skowrońska-Bocian E.: *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011.
- Skowrońska-Bocian E., Borysiak W. (w:) *System prawa prywatnego*, t. 10, *Prawo spadkowe*, pod red. B. Kordasiewicza, Warszawa 2015.
- Skowrońska-Bocian E., Wierciński J. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, pod red. J. Gudowskiego, Warszawa 2017.
- Smoter K.: *Zachówek jako ograniczenie swobody testowania*, Państwo i Prawo 2013, z. 9, s. 54–66.
- Truskiewicz Z.: *Zachówek ze spadku obejmującego gospodarstwo rolne*, Zeszyty Naukowe UJ 1993, z. 148, s. 7–139.
- Wolak G.: *Odpowiedzialność zapisobierców windykacyjnych za długi spadkowe*, cz. 2, Jurysta 2015, nr 4, s. 18–31.

ANNA PALUCH

THE RULES OF LIABILITY OF THE RECIPIENTS
OF A SPECIFIC BEQUEST AND OF A DONATION MADE
BY THE DECEASED FOR THE LEGITIMATE PORTION —
SOME CRITICAL REMARKS

S u m m a r y

The subject of the article is the critical analysis of the rules concerning the liability of the recipients of a specific bequest and of a donation made by the deceased for the legitimate portion in the Polish succession law. The Polish legislator provided a subsidiary (in relation to the liability of heirs) liability of the recipients of a specific bequest for the legitimate portion as well as a subsidiary (in relation to the liability of heirs and of the recipients of a specific bequest) liability of persons who received from the deceased a donation added to the estate. These provisions should be assessed critically. As it was rightly pointed in the legal literature, such provisions weaken the position of the persons who are entitled to the legitimate portion. They are, however, also an excessive burden for the heirs the position of which is worthy of special protection. Such excessive burden particularly takes place in case of the simple acceptance of the inheritance (without limitation of liability for inheritance debts) but it may also occur in case of the acceptance of the inheritance with the benefit of inventory (with limitation of liability for inheritance debts).

The proposal *de lege ferenda* described in the article consists in making changes within the rules of liability of the recipients of a specific bequest and of a donation made by the deceased for the legitimate portion in order to avoid negative consequences of these rules in their current form.